

A Vichy-korszak újabb francia történeti irodalmáról

A Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 1969 januári száma meglepéssel állapítja meg, hogy a francia történetírás még olyan fájdalmas periódussal is, mint a Vichy korszak, teljes objektivitással, részrehajlás nélkül foglalkozik. Milyen történeti irodalomra alapozhatja a folyóirat ezt a megállapítást? Mi jellemzi a Vichy-korszakot tárgyaló francia történeti kutatásokat az utóbbi években?

1954-ben Henri Michel — a II. világháború történetével foglalkozó neves francia kutató — még türelmetlenül sürgeti, hogy az ítélőbírák szerepét Franciaország II. világháborús szerepének megtételeiben végre történészek vegyék át. Ennek az igénynek a jegyében indul útjára ugyanebben az évben a Comité d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale folyóirataként a Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, Henri Michel és a köréje csoportosuló történészgárda irányításával. Ugyanerre az időre esik az első tudományos igényű monográfia megjelenése is (mely máig is az egyetlen összefoglaló mű az egész korszak történetéről): — Robert Aron: Histoire de Vichy c. munkája.¹ Aron elsősorban a háború utáni perek iratanyaga, továbbá a memoáriróadalom alapján kíván széleskörű összefoglalást nyújtani a Vichy-kormányzat négyéves tevékenységéről — a mélyebb analízis igénye nélkül. Annak ellenére, hogy a munka történet szemlélete erősen vitatható, — a szerző a memoáriróadalmat nem kezelte kellő kritikával, a források egy része pedig nem állt rendelkezésre —, Aron könyve tényanyagával mégis szilárd kiindulópontul szolgálhatott a további történeti kutatások számára.

A továbbhaladás azonban nem volt egyenes vonalú. Mindenekelőtt gátolta a levéltári anyag jó részének további hozzáférhetetlensége.

Aron könyvének megjelenése óta szaporodott a közzétett dokumentumok száma. A forrás- publikációk közül mindenekelőtt a német külügyminisztériumi anyag² ismeretessé válása segítette elő a kutatásokat. A kötetben közzétett dokumentumok természetesen elsősorban a német— francia kapcsolatokról nyújtottak bőséges felvilágosítást, és távolról sem voltak olyan használhatók a Vichy-kormány belpolitikája és a megszállt Franciaország vonatkozásában. Ez utóbbira viszont a fegyverszüneti bizottságok iratanyagának ötkötetes publikációja³ jelentett segítséget a kutatóknak. A kutatható levéltári anyag ma sem túl gazdag. Rendelkezésre áll a Centre de Documentation Juive Contemporain⁴ csekély dokumentumanyaga, de az 50 éves levéltári zárlat nehézkes rendelete a források döntő többségét máig is hozzáférhetlenné teszi a történészek számára. Érthető tehát, hogy a levéltári anyag helyett — a gazdag sajtóanyag mellett — az 50-es évek elejétől máig gyűrűző memoáriróadalom-áradatot vették, illetve vehették kritikai vizsgálat alá a kutatók. A memoáriróadalom elburjánzását nemcsak az iránta világszerte mutatkozó érdeklődés váltotta ki, hanem a belpolitikai életben bekövetkezett változások is.

¹ Robert Aron: Histoire de Vichy, Paris, Fayard. 1954. 766 l.

² Les Archives Secrètes de la Wilhelmstrasse, IX. Les années de guerre I. Paris, Plon. 1960, II. 1961. 426. l.

³ Rapports de la Délégation d'Armistice. Paris, A. Costes. 1957. 5. köt.

⁴ Legújabbkori Zsidó Dokumentációs Központ.

A francia belpolitika súlyos zavarai, az algériai háború a parlamentális demokrácia életképességébe vetett hitet újból aláásták, az V. Köztársaság megszűlése pedig ismét felvetette és más megvilágításba helyezte a személyi hatalom kérdését.

Ebben a légkörben, a volt Vichy-i politikusok — akik közül 1958-ra az utolsó is elhagyta börtönét —, szinte valamennyien azzal az igénnyel léptek fel, hogy emlékirataik közzétételével is igazolják háború alatti politikájukat és kétségbevonják az ellenük lefolytatott perek jogosságát.

Egymás után jelennek meg tehát visszaemlékezések a Vichy-rendszerben többé vagy kevésbé fontos posztot betöltő személyek tollából (Carcopino, de Brinon, Du Moulin de la Barthète, Peyrouton, Vallat, M. Martin du Gard, Auphan stb.).⁵

A tendenciózus memoár-irodalommal párhuzamosan jogászok, jogtörténészek dolgozzák fel tudományos igénnyel a háború utáni perek történetét, kétségtelenül sok új tény is felsorakoztatva, de alapjában elfogultan, a Vichy-rendszert mentegetve.⁶

Míg az említett memoáriróladalom a kollaboráció tényét igyekszik enyhíteni, illetve a szerzők saját személyüket tisztára mosni, más könyvek, nyilvánvaló aktuálpolitikai célzatossággal, a Vichy-kormány belső reformjait vizsgálják, a személyi hatalom növekedése, az antiparlamentarista vonások hangsúlyozásával.⁷

A memoáriróladalom tudományos értékkelésének gondját, az apologetikus irodalommal való szembezállást, további részkutatások végzésének feladatát az említett folyóirat, a *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* kutatógárdája vállalta magára. A folyóirat cikkei kezdetben elsősorban a kollaboráció gazdasági és politikai tényeinek pontos számbavételével nyújtottak újat. A folyóirat köré tömörült történészek 1959-ben tették közzé első nagyobb kiadványukat, a *La France sous l'occupation*⁸ c. kötetet. Megjelentéskor, öt év munkáját mérlegre téve Henri Michel még nagyon aggasztónak látja a Vichy-korszak problematikájával foglalkozó történeti irodalom helyzetét. Úgy véli, hogy a történészeknek a politikai helyzet gyökeres megváltozása következtében csak részben sikerült az ítéző bírák helyére lépni. Sőt mi több, a győztes Ellenállás és eszméi mintha visszakozni kényszerülnének, és az egykori elitéltek kezdik a bíró szerepét játszani.⁹

A kötetben megjelent tanulmányok¹⁰ tudományos igénnyel, de az ellenállás szellemétől áthatva igyekeznek helyes megvilágításba helyezni a Vichy-korszak néhány vitatott politikai kérdését (fegyverszünet, nemzetgyűlés szerepe, politikai kollaboráció), feltárni a gazdasági élet problémáit (pénzügyek, mezőgazdaság, élelmiszerellátás), elemezni a zsidóság üldözésének, a deportálásoknak, hadifoglyok helyzetének és a francia munkaerő németországi felhasználásának kérdéseit. Bármily gazdag volt azonban a kötet tematikája, a Franciaország II. világháborús történetével foglalkozó más munkákhoz és a *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* hasábjain megjelent cikkekhez hasonlóan, nem tért ki a Vichy-rendszer jellege, belpolitikai aspirációi elemzésére. Ebben a vonatkozásban II. Michel: *Vichy, année 40 c. könyve*,¹¹ valamint

⁵ Carcopino: a Vichy-kormány oktatásügyi államtitkára, de Brinon: történész, a Vichy-kormány megbízottja a megszállt zónában, Du Moulin de Barthète: Pétain kabinetfőnöke, Vallat: a zsidó kérdés kormánybiztosa, Peyrouton: a Vichy-kormány belügyminisztere, Auphan: Darlan kabinetfőnöke, majd utódja a Tengerészeti Minisztérium élén.

⁶ Le mémorial du M. Pétain (Textes et documents recueillis par P. Henry). Paris, Le Monde et la Vie. 1964. 108. I. C. Gounelle: Le dossier Laval. Paris, Plon. 1969. 764. I.

⁷ J. Plumyène: Pétain. Paris, Éditions du Seuil. 1961. J. Tournoux: Pétain et de Gaulle. Paris, Plon. 1966.

⁸ La France sous l'occupation. Paris. P. U. F. 1959. 187. I.

⁹ Uo. 187. I.

¹⁰ A kötetben megjelent tanulmányok: P. Dhers: L'armistice, L'assemblée Nationale, A. Scherer: La collaboration, P. Arnoult: Les finances de la France, M. Cépède: Agriculture et ravitaillement, H. Michel: Résistance et déportation, A. Rosier: L'université et la Révolution Nationale, J. Billig: La question juive, P. Cézard: Alsace et Lorraine, Boudot-d'Hoop: Le problème des prisonniers de guerre, G. Schmitt: Rapports avec les Anglo-Saxons.

¹¹ II. Michel: Vichy, année 40. Paris. P.U.F. 1966. 450. I.

a folyóirat hasábjain ugyancsak tőle: Révolution Nationale, Latitude d'action du gouvernement de Vichy c.¹² tanulmánya nyújtott csak újat. A 60-as években ugyan számos rész tanulmány, cikk látott napvilágot, melyek anyagban sok, szempontban kevesebb újat nyújtottak, de mint jeleztem, a Vichy-korszak egész történetét felölelő újabb munka Robert Aron könyve óta még várat magára.

*

A Vichy-korszakkal foglalkozó francia történeti irodalom rövid áttekintése után talán érdemes kissé részletesebben foglalkozni azokkal a fő áramlatokkal és nézetkülönbségekkel, melyekből a francia történelmen túlmenően általánosabb következtetések is levonhatók. Annál is inkább, mivel akad a korszaknak néhány olyan kulcskérdése, melyek megválaszolása a legtöbb esetben plasztikusan szétválvá jelzik a háborús időszakokkal foglalkozó francia történeti irodalom két vonulatát.

Rövid áttekintésünkben két olyan problémát lehetne kiemelni, melyek a legjellemzőbbek a szembenálló áramlatokra, s egyúttal a korszaknak is leglényegesebb kérdései. Vichy-Franciaországnak a hitleri Németországhoz fűződő viszonya, az „önálló” Vichy-kormány cselekvési szabadságának kérdése tekinthető az egyik ilyen problémának. Az ellentétes felfogások összecsapásának másik fókuszát pedig azok a nézetek alkotják, melyek a vereség következtében hatalomra jutott rezsim jellegét, a Franciaország belső rendjének átforgatására hivatott „nemzeti forradalom” programját és megvalósulását értékelik.¹³

Tekintsük át az első kérdést. Ismeretes, hogy az 1940. június 22-én aláírt fegyverszünet Franciaországot a megszállt északi és a meg nem szállt déli zónára osztotta, s ez utóbbit formailag önálló francia kormányzat fennhatósága alá helyezte. A Párizsból elmenekülő Pétain-kormány a jelentéktelen fűrdővárost, Vichyt tette meg székhelyéül. A választást elsősorban azzal indokolták, hogy a város nagyszámú szállóhelye megfelelő berendezkedési lehetőséget nyújt a kormányhivatalok számára. Nem kétséges azonban, hogy a Pétain-kormány tudatosan igyekezett székhelyét nem ipari, nem jelentős proletártömegekkel rendelkező városba helyezni, valamint az ideiglenességet is jelezni kívánta, a békekötés és a Párizsba való áttelepülés lehetőségében bízván kezdetben.

A Pétain vezette, ismert konzervatív és jobboldali politikusokból álló, a köztársasági demokratika hagyományokkal szembeforduló kormány négy éves tevékenységét ábrázoló francia történeti irodalom egy része Vichy-Franciaországot általában önmagában, a hitleri Európából és a háborús konfliktus menetéből kiszakítva szemléli. Számos történész a Németországhoz fűződő viszonyt egyoldalúan interpretálva, a Vichy-kormányt a ténylegesnél önállóbbnak tünteti fel, számos lépésének, manőverezési kísérletének a valóságosnál nagyobb jelentőséget tulajdonít, mindenekelőtt azáltal, hogy nem vizsgálja, miként illeszkednek ezek a lépések, intézkedések a hitleri politika célkitűzéseibe, igazodnak ahhoz, vagy esetleg szembenállnak vele.¹⁴

Mivel a Vichy rendszert a fegyverszüneti szerződés hozta létre s a kormány annak alapján állt, ún. „ellenállási” kísérletei jórészt éppen e szerződés szó szerinti betartását célozták, annak betűjéhez való ragaszkodást jelentették, a Vichy-kormány önállóságát hangsúlyozó nézetek egyoldalúsága talán legpregnansabban a rendszer alapját képező fegyverszüneti szerződés és annak a francia történeti irodalomban való értékelésén keresztül bizonyítható. Már önmagában az a tény, hogy Hitler minden más legyőzött országtól eltérően Franciaországgal fegyverszünetet kötött, arra enged következtetni, hogy Franciaország valóban különleges helyet foglalt el a hitleri Európában. Kétségtelen, a Pétain-kormányzatot nem lehet egyszerűen egy Quisling-rezsimmel azonosítani.

¹² H. Michel: La Révolution Nationale. Latitude d'action du gouvernement de Vichy. (Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, 1971. janvier 3—22. l.)

¹³ A Vichy-kormányzatra vonatkozó megjegyzések 1942 novemberéig értendők (az észak-afrikai partraszállás és az ország teljes német megszállása időszakáig).

¹⁴ R. Aron: i. m.

Az 1940. június 22-én megkötött fegyverszünet súlyos feltételei ellenére is a meglepetés erejével hatott. A meg nem szállt déli területen berendezkedő francia államnak meghagyta az önállóság fő attributumait: törvényhozói és végrehajtó hatalom gyakorlása, diplomáciai kapcsolatok fenntartása minden országgal, tehát elvben önálló külpolitika gyakorlása, 100 000 főnyi úgynevezett fegyverszüneti hadsereg fenntartása. Az anyaország területének valamivel kevesebb, mint felén gyakorolt fennhatóságon kívül ellenőrzése alatt maradt a teljes gyarmatbirodalom, mely az érintetlen, francia kézen hagyott, de német ellenőrzés alatt lefegyverzett és tartózkodási kikötőibe kényszerített hadiflotta mellett fontos ütőkártya lehetett a francia kormány részére további politikai tárgyalások számára. A fegyverszüneti szerződés rendelkezései értelmében a Vichy-kormányzat fennhatósága a megszállt zónára is kiterjedt, a francia közigazgatás helyén maradt, bár tevékenységét csak a megszálló hatalommal összhangban gyakorolhatta. A követendő belpolitikai irányvonal tekintetében a szerződés elvileg teljes szabadságot hagyott a francia kormánynak. Ezekben a tényekben alapult a fegyverszünet általános kedvező értékelése. Véleményünk szerint, több szerző figyelmen kívül hagyja, hogy a szerződés nem tárgyalások eredményeként született, hanem hitleri diktátum volt, számos kérdést eleve nyitva hagyva, nem kétséges, azzal a megfontolással, hogy ezek rendezését Hitler a háborús konfliktus további sorsának megfelelően fogja végrehajtani. A Franciaországgal való megkülönböztetett bánásmód Hitler további háborús terveihez kapcsolódott. Akár Nagybritannia ellen folytatandó háborújához, akár más elképzelései megvalósításához, Hitler számára lényeges volt egy viszonylag erős belső bázissal bíró, együttműködésre kész francia kormány léte: „Ahelyett, hogy saját katonáinkkal kellene a rendet fenntartanunk, Pétain rendőrsége és csendőrsége elvégzi ezt helyettünk. Egész egyszerűen erőnkkel való takarékoságról van szó” — foglalta össze tervének lényegét a Führer.

A közvetlen katonai és gazdasági szempontokon túlmenően presztizs szempontból sem volt közömbös, hogy az örök nagy ellenség németbarát kormányval rendelkezik. Hitler pedig minden biztosítékot kezében tartott, hogy a Vichy-kormány mind kül-, mind belpolitikáját végső soron a német érdekeknek megfelelően, vagy azokat messzemenően figyelembevéve alakítsa. Ami a belpolitika irányvonalát és struktúráját illeti, az uralomra jutott politikusok társadalmi-politikai nézetei elég közel álltak a náciizmushoz, hogy garanciát nyújtsanak arra, hogy az új rendszer a demokratizmust, a liberalizmust elvetve a hitleri Németország belpolitikai struktúrájához fog igazodni. Arra pedig, hogy a németek minden további gazdasági és külpolitikai követelésüknek érvényt tudnak majd szerezni, már a fegyverszüneti szerződés betűszerinti vizsgálata is fényt derít. A gazdasági kollaborációt ugyanis nemcsak a fegyverszünet erre vonatkozó pontjai feltételezték (megszálló csapatok eltartása, külkereskedelem blokádja, részesedés francia vállalatok részvényeiben), de magának a demarkációs vonalnak a meghúzása is. A szegény déli terület gazdaságilag teljes mértékben a megszállt zónára volt utalva, az áruforgalom lezárása éhhalálra ítélte volna a déli zóna lakosait, esődbe juttatta volna iparát és kereskedelmét. Ezen túlmenően a hódító sok egyéb más eszközzel is rendelkezett, mellyel névlegessé tehetette a kormány önállóságát, s minden esetben érvényt szerezhetett akaratának, nem utolsósorban azzal a körülménnyel, hogy a főváros, Vichy néhány km-re volt a demarkációs vonaltól, a német tankok bármely pillanatban előzönülhették. A győztes a meg nem szállt területen is jelen volt: a fegyverszüneti bizottság tagjai a területen kívülség jogát élvezték. A több mint 1 millió francia hadifogoly léte, vagy a demarkációs vonal, mely lényegében határként funkcionált és kényéredvére zárhatott le vagy nyithatott meg a megszálló, már önmagában olyan nyomást jelentett, mellyel szemben a Vichy-kormány teljesen tehetetlen volt. Ha a fegyverszüneti szerződés eleve szűk manőverezési lehetőséget hagyott a kormány számára, az egyezmény alkalmazásának gyakorlata még ennél is rosszabbat jelentett. Anélkül, hogy a szerződés gyakorlati alkalmazásának, politikai és gazdasági téren történő megsértésének részleteibe bocsátkoznánk, csak néhány lényeges tényt kívánok megemlíteni. Bár a fegyverszüneti szerződés erről nem rendelkezik, Elzász-Lotharingiát azonnal a Birodalomhoz csatolták, de ezen túlmenően még az északi területekből is kiharítottak egy úgynevezett „rezervált” zónát (az északi megyék és a Pas de Calais vidéke),

melyet a brüsszeli katonai kormányzat alá rendelték, valamint északkeleten is lemetszettek egy ún. „speciális zónát”, melynek határa a volt Német-Római Birodalom nyugati határait követte, ahol 1940 végén az Ostland szervezet telepített az elhagyott vagy elvett földekre német, cseh és lengyel földművelőket. Így Franciaország legfejlettebb, legjobban iparosított vidékei kikerültek a francia kormány fenntartása alól. A Vichy-kormány cselekvési szabadságát túllang-súlyozó, önállóságát felnagyító történeti irodalom megállapításait mindenek előtt a Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale történészgárdája cáfolja. A folyóirat hasábjain megjelent cikkek a háborús konfliktus menetébe ágyazva vizsgálják a Vichy-kormány tevékenységét, a memoáriróadalommal és az arra alapuló történeti irodalommal szemben bemutatják, milyen tény-leges cselekvési szabadsággal bírt a kormányzat, mi volt a reális értékük mind az Aron könyvében, mind más munkákban jelentős súllyal tárgyalt németekkel szembeni ún. „ellenállási” kísérle-teknek. Különös figyelmet szentelnek a vitában a Vichy-kormány külpolitikai tevékenysége egyik jelentős aktusának, a Montoire-i találkozónak.¹⁵

Aron és mások azt hangoztatták, hogy a közvélemény tévesen tájékozódott a találkozóról, midőn az elvi kollaboráció kimondását tartja itt a tárgyalások legfontosabb eredményének. Nézetük szerint viszont a montoire-i találkozó valójában a Vichy-kormány diplomáciai sikere-ként értékelhető, mivel semmi konkrét kötelezettséget nem ró a kormányra, sőt sikerült elhárítania a Vichy-kormány állandó félelmét, hogy a németek erőszakkal kikényszerítik Franciaország háborúba való belépését a tengelyhatalmak oldalán. Ezzel szemben a másik felfogás — nézetem szerint helyesen — a hitleri háborús politika egészében vizsgálja a kérdést, utalva arra, hogy Hitler ekkor már lényegében felhagyott Angliának a gyarmatokon keresztül való meghódításá-nak tervével és a Keleten indítandó háború foglalkoztatva. Ilyen körülmények között Francia-ország háborúba lépése nem volt olyan égetően szükséges, mintha Gibraltar vagy az angolok afrikai gyarmatbirodalma maradt volna támadásának legfőbb célpontja. A montoire-i találkozó védelmezői a Vichy-kormány „önállósága”, „kivárási” politikája sikerét abban látják, hogy a továbbiakban is sikerült a pétaini külpolitika által döntőnek tartott kérdést, a szövetségeseknek való hadüzenetet elkerülni. Ezzel szemben a már idézett kötet egyik tanulmányának szerzője, A. Scherer¹⁶ meggyőzően bizonyítja, hogy Hitler katonai téren is többnyire elérte mindazt, amit akart, sőt a kormányban résztvevő vagy azt támogató jelentős francia körök csak a megfelelő ürügyet keresték az Anglia elleni hadüzenetre. Ennek döntő bizonyítéka az 1942 januári minisz-tertanács, melyen elvileg hozzájárultak az Anglia elleni háborúhoz. Az ezt alátámasztó dokumen-tum hitelességét Aron és más szerzők viszont kétségbe vonják.

Mindez utal arra, hogy a Vichy-kormány cselekvési szabadságát a hitleri politika, a há-borús konfliktus általános menete határozta meg.

Végző soron a Pétain-kormány nemcsak nem vitte, de nem is vihette szakításig a dolgot, mivel ezzel saját létalapját szüntette volna meg. S ez vezet át a másik vizsgálendő kérdéshez. Igaz-e, hogy a Vichy-rendszer lényege az „attentisme”, az átvészelési, kivárási politika, a francia állam folytonosságának biztosítása, a francia emberélet és anyagi javak lehetőség szerinti védelme a hitleri barbarizmus ellen.¹⁷ Vagy ha nem úgy van — jöllehet senki sem vonja kétségbe, hogy

¹⁵ 1940 októberében Hitler, Francoval való találkozása után, Spanyolországból vissza-felé jövet első ízben találkozott Pétain marsallal, a Montoire-sur-Loir nevű kis francia helység-ben, 1940. okt. 24.-én. Hitler eredeti célja Spanyolország és Franciaország katonai együttműk-ödésének elnyerése lett volna. Pétain-nel folytatott tárgyalásaikor azonban — Franco negatív válaszána birtokában — ez a kérdés fel sem merül. A montoire-i találkozó egyetlen eredménye az elvi kollaboráció kimondása volt, a megvalósítás módjaira történő bármiféle utalás nélkül. A Reich-hel való együttműködési szándékát Pétain két nappal később rádió útján hozta az ország közvéleményének tudomására.

¹⁶ A. Scherer: i. m.

¹⁷ Michèle Cotta: La Collaboration (Paris. Colin. 1964. 331. l.) c. művében például a Vichy-kormányzattal egyáltalán nem foglalkozik ebből a meggondolásból kiindulva.

volt objektíve ilyen szerepe is —, akkor mi volt a kollaboráció tartalma a Vichy-kormány részéről, volt-e belpolitikai programja, milyen társadalmi-politikai rendszerrel kívánta Franciaországot az „új rendbe” beilleszteni, s milyen lehetőséggel bírt az ország gazdasági, társadalmi és politikai struktúrájának megváltoztatására? Ideológiája és gyakorlati ténykedése belső aspirációknak volt-e kifejeződése, vagy a külső kényszer és ideológiai hatás játszott döntő szerepet? Hogy a Vichy-rendszer lényege nem az „attentisme”, már a rezsim születésének pillanatában nyilvánvaló. Politikai szándékaikat vezető politikusai meglepően korán kifejezésre juttatták. Még a fegyverszüneti kérelem előtt, Pétain és Weygand is a köztársasági intézményeket, a parlamentarizmust, a liberalizmust tették felelőssé a vereségért, s Franciaország újjászületésének szükségességét hangoztatták.

Weygand kijelentette: Franciaország nem kér többé a régi rendszerből, osztályharc nélküli társadalmi rendszert kell megteremteni a materialista hullám ellen, meg kell reformálni az oktatást.¹⁸

Mikor egyes francia vezetők közvetlenül a fegyverszünet előtt a harc folytatásának lehetőségét vetették fel, Pétain élesen válaszolta: Ennek (ti. a háború folytatásának) ára a szellemi és anyagi rekonstrukció végleges elhalasztása lenne. A Vichy-rendszer vezetői a polgári demokrácia régi ellenzői és bírálói, tehát határozott — ha nem is mindig koherens — programmal léptek fel, melynek a nemzeti forradalom hangzatos nevet adták, s mely konzervatív, autokrata és fasiszta vonásokat tartalmazott a kezdeményezés hazai gyökerei és önállósága mellett. A meghirdetett program, a „nemzeti forradalom” megvalósításának nemzetközi kerete a hitleri „új rend” lett volna. A Vichy-kormány kollaborációjának alapja tehát kezdetben az a hit volt, hogy Hitler gyors győzelmet arat és az új rendben elég önállóságot biztosít Franciaországnak intézményei átforgalmazására.

Míg egyfelől Hitler számára az esetleges ideológiai különbségek ellenére éppen ez az autoritárius, kezdetben erős bázissal bíró rendszer volt a megfelelő, engedelmes partner az ellenfél azonossága alapján (a Párizsban működő ultra-kollaboráns, fasiszta csoportok, csak a Vichy-kormány elleni „mumus”-szerep erejéig élveztek Hitler támogatását), addig másfelől a háborús vereség, a nemzeti szocializmus európai győzelme teremtett lehetőséget a liberális demokrácia válsága talaján létrejött antikapitalista, tekintélyelvű, nacionalista ideológiát hirdető politikai csoportok hatalomrajutásához.

A francia szélsőjobboldali mozgalmak két világháború közötti politikai és ideológiai történetére most nem vizsgálándó okok következtében (győztes háború, viszonylag stabil gazdasági és társadalmi helyzet, a gazdasági világválság jellemzői, erős, de nem forradalmi munkásmozgalom — közös fellépésre képes baloldal, politikai szervezettség, parlamenti demokrácia hagyományai, az intelligencia súlya stb.) inkább a konzervatív jobbhoz való kötődés, mint egy dinamikus, fasiszta tömegpárt létrejötte volt jellemző.

A fasiszta jellegű mozgalmak a III. Köztársaság politikai harcáiban a konzervatív jobb tartalékai maradtak, radikális változatuk szociális programja sem keltett túlzott félelmet. elsősorban morális megtisztulást hirdettek a liberális rezsim korruptségével szemben. „Elit fasizmus” „teoretikus”, „esztétikus” jelzőkkel szokták illetni a francia fasiszta jellegű mozgalmakat, melyek eszméi éppen ezért a konzervatív politikába is behatoltak. Hitler győzelmekor az új rezsim doktrínája tehát már készen állt a francia jobb és szélsőjobb tarsolyában. A Pétain-kormány által meghirdetett „nemzeti forradalom” egyvelege a III. Köztársaság számos szélsőjobboldali pártja, ligája, titkos társasága egymástól ideológiailag alig különböző programjának — de leginkább a legrégebb, nagy befolyással bíró, koherens, kidolgozott ideológiával rendelkező Action Française¹⁹ programjával azonosítható. A „nemzeti forradalom” ideológiájában bevallot-

¹⁸ H. Michel: i. m. 3—4. l.

¹⁹ Az Action Française, a legjelentősebb és legnagyobb múltra visszatekintő francia szélsőjobboldali mozgalom, majd szervezet 1898-ban indult. Alapítója, ideológusa és vezetője Charles Maurras, a jelentős író volt. Propagandájának legfontosabb szócsöve a hasonló nevű

tan reakciós, a náciizmushoz hasonlóan megtagad minden közösséget a polgári forradalommal. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség hármasságát a család, munka, haza helyettesítette. A kapitalista Franciaországgal az agrár Franciaországot állította szembe, kiadta a „vissza a földhöz” jelszót, a nagyiparral szemben a kisipart támogatta. A tekintélyelv és a szabadságjogok harmóniáját hirdette, az emberek természetből való egyenlősége helyett: „egyenlő esélyt minden franciának, hogy bebizonyítsa szolgálni tudását.”²⁰

Szociális programja a szakszervezetek feloszlását, öngazgatású korporációk létrehozását tűzte ki célul. Hagyományos, nem fajelméleti alapon álló antiszemitizmusa, mely 1940-ben azzal a váddal bővült, hogy a zsidó emigránsok ugrasztották be Franciaországot a II. világháborúba, később náci nyomásra módosult és a zsidótörvények meghozatalához vezetett.

A „nemzeti forradalom” állameszménye hierarchikus, monarchikus jellegű államszervezet volt, erős személyi hatalommal (de patriarchális viszony a nép és vezetője között), a helyi közigazgatási szervek nagyobb önállóságához juttatásával. Az 1940. július 11-i nemzetgyűlés Pétain-t teljhatalommal ruházta fel — a törvényhozói, végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás feje lett — (a hadüzenet joga nélkül) és megbízta új alkotmány kidolgozásával, melynek Pétain sorozatos ún. „alkotmánytörvények” kibocsátásával kívánt eleget tenni. A parlament intézménye fennmaradt ugyan, de nem funkcionált, szerepét a szűk, katonai vezérkarhoz hasonlítható Nemzeti Tanács vette át.

A gazdasági élet állami kontroll alá került. Korporációk létrehozására csak a mezőgazdaság területén került sor, az ipar irányítását a munkaadók és alkalmazottak vegyes bizottságaira bízó Munkatörvény (Charte du Travail) bevezetésére nem nyílt lehetőség. Megvalósult viszont az állam irányító szerepe az ipar és kereskedelem területén, az ún. „szervező bizottságok” (comités d'organisation) révén, melyek tagjait az állam nevezte ki a nagytőke képviselőiből. (A szervezeti bizottságok feladata a termelés lehetőségeinek számbavétele, termelési tervek készítése, nyersanyagbeszerzés és -elosztás, a verseny feltételeinek rögzítése stb.). A felülről jövő forradalmat hirdető rendszer társadalmi reformok helyett elsősorban morális és intellektuális újjászületést kívánt megvalósítani, azt állítva, hogy a liberális, materiális szellem helyett a tekintély, rend, erkölcsi erények: önfeláldozás, áldozatkészség hivatott Franciaország regenerációját biztosítani. E program megvalósításának döntő területe az oktatás, az iskolarendszer, melynek átformálására igen nagy gondot fordítottak a Vichy-kormányban résztvevő, vagy arra befolyást gyakorló intellektuellek, írók, akadémikusok. Elsősorban az École Normale, a „szabadkőműves tűzfészek” ellen hirdettek harcot, s újból vezető szerepet biztosítottak az Egyháznak az oktatásban.

A két világháború közti Franciaország gazdasági gyengesége, a politikai instabilitás, a francia burzsoázia bizonytalansága, kifulladás, a járadékból élőknek a pénzügyi bizonytalanságtól, az ipari burzsoáziának a jól szervezett munkásmozgalomtól való félelme, az elhúzódó gazdasági válság, majd a Népfront „matignoni” törvényei²¹ a kispolgári tömegek elégedetlen-

űjság. A mozgalom fénykora a század elejére, valamint 30-as éveire tehető. Az AF programja szolgált mintául a francia szélsőjobboldali és fasiszta szervezetek számára. A radikális jobboldal képviselői az első világháború után fokozatosan elfordultak tőle, megmerevedéssel, konzervativizmussal, tömegellenességgel vádolták. Az AF iskoláját járták ki a francia irodalmi fasizmus legjelentősebb alakjai: Drieu La Rochelle, Brasillach, Valois. Az AF nacionalista, antiszemita, monarchista, gallikán antiklerikalista nézeteket hirdetett, racionalista filozófiai alapon állt. Programja: a hatalom erőszakos megragadása, hierarchikus, a helyi közigazgatási szervek önállóságán alapuló monarchia volt az állameszménye, öngazgatású korporációk létrehozása jelentette szociális programját.

²⁰ Pétain 1940. okt. 11-i programbeszède, *Pétain: 4 années au pouvoir*. Message au peuple français. Paris. La Couronne Littéraire. 1949. 175 l. (63. l.).

²¹ A Népfront hatalomra kerülése után fellángoló munkás-megmozdulások, sztrájkok vezettek 1936 júniusában a „matignoni” egyezményhez, majd az azt megpecsételő munkásvédelmi törvények meghozatalához, melyek többek között biztosították a 15 napi fizetett szabadságot, a 40 órás munkéket, szabályozták a kollektív szerződészek megkötését stb.

ségét fokozták. Mindez tudati síkon a jobboldali mozgalmak, az állandó sajtókampány és az irodalom révén az egész francia nép dekadenciája, a legkisebb csapásnak való ellenállás képtelensége képében hatolt be igen szélesen a közvéleménybe. Ezek a körülmények a katasztrófális háborús vereségben tetőztek, és így az apátiából való kiemelkedést, Franciaország újjászületését, morális megtisztulását hirdető, a verduni győző szimbolikus alakja, Pétain nevével fémjelzett „nemzeti forradalom” ideig-óráig maga köré tömöríthette elsősorban Dél-Franciaország jelentős paraszti és egyéb kispolgári tömegeit, továbbá intellektueljeinek jelentős csoportját.

A „nemzeti forradalom”-nak azonban — mint a valóságban ez hamarosan kiderült — elsősorban a hitleri háborút kellett szolgálni és a német igényeket elsősorban gazdasági téren kielégíteni. A közös ellenség: „kommunisták, liberálisok, zsidók”, majd az ellenállók megkönnyítették a náci rezsimhez való ideológiai és politikai alkalmazkodást. Az agrár Franciaország propagálása, a parasztkultusz és a mezőgazdasági korporációk létrehozása pedig beleillett abba az európai gazdasági programba, mely Franciaországnak Hitler elsőszámú mezőgazdasági terményszállítója szerepét szánta. A kollaborációs politika, a fokozódó német igények kielégítése, a háború elhúzódása felszínre hozták a nemzeti forradalom programjának reális tartalmát, s míg egyfelől a „nemzeti forradalom” nemzeti hívei fokozatosan elfordultak Pétain-tól, másfelől a párizsi ultra-kollaboráns, fasiszta csoportok a politikai és társadalmi dinamizmus hiányáért, konzervatívizmusa miatt támadták. Az ellenállási mozgalom rohamos kiszélesedése, a gyarmatbirodalom fokozatos átállása következtében a nemzeti forradalom lassan nem jelentett mást, mint represszív intézkedéseket, fokozódó terrort, míg 1942 novemberében, Franciaország egész területének megszállásával a párizsi fasiszta politikusok kormányrajutásával a nemzeti forradalomnak már a propagálása is lekerült napirendről, hogy átadja helyét a „Relève”, a Németországba való munkaerőtoborzás jelszavának.

Mint jeleztük, a „nemzeti forradalom” problematikája a francia történetírásban sokáig háttérbe szorult. A háború utáni időkbbe, érthető módon a németek által emberéletben és anyagi javakban okozott veszteségek, a háborús bűnök és felelősség kérdése, az ellenállási mozgalom története képezte elsősorban az elemzés tárgyát. Az utóbbi időben viszont a fasiszmus iránt világszerte megnövekedett érdeklődés keretében a francia történetírásban is napirendre került a nemzeti forradalom eszmerendszerének vizsgálata, anélkül, hogy együtt járt volna a Vichy-rendszer kielégítő analizisével, a politikai gyakorlattal való szembesítéssel.

Érdekes módon a „nemzeti forradalom” megközelítése szempontjából a francia történeti irodalom lényegében két csoportra osztható. Az első csoportba tartozó munkák — aktuálpolitikai célzatossággal is — a nemzeti forradalmat „tisztán” mutatják be immanensen elemezve, elsősorban a személyi hatalom kérdéseire, az antiparlamentarista vonásokra korlátozva a vizsgálatot. Ha Aron könyve még csak sajnálkozik afelett, hogy Pétainék saját nemzeti forradalmuk helyett főleg kivételes rendszabályokat tudtak életbe léptetni, úgy más művek, mint Plumyène: Pétain biográfiája, a nemzeti forradalmat egységes, koherens rendszernek tétélezi fel, kidolgozását szinte kizárólag Pétainnek tulajdonítja, s gyakorlati megvalósulása elemzésénél a náci Németország létéről kevés említés történik. Ugyanehbe a csoportba sorolhatók más, nem a Vichy-rendszerrel foglalkozó, hanem a francia jobboldali és fasiszta mozgalmak történetét tárgyaló egyébként értékes munkák is,²² melyek a nemzeti forradalom kizárólagos francia inspirációját hangsúlyozzák, és élesen megkülönböztetik azt az olasz és főleg a német fasiszmustól.

A háborús vereség által hatalomra került politikai csoportok törekvéseire, politikai célkitűzéseikre és a hitleri politika kapcsolatára, a nemzeti forradalom gyakorlati megvalósításának menetére, a Vichy-rendszer társadalmi bázisának alakulására ezek a művek nem adnak választ. Érdemük viszont, hogy elemzik a Vichy-rendszer keretében jelentkező politikai mozgalmak előzményeit és ideológiai gyökereit.

²² *R. Rémond*: La droite en France. Paris. Aubier. 1963. *Plumyène-Lasierra*: Les fascismes français. Paris. Ed. du Seuil 1963.

A munkák másik csoportja viszont — s ide a *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* hasábjain megjelent tanulmányokat, a „La France sous l'Occupation” c. tanulmánykötetet sorolnám — nem sok teret szán a „nemzeti forradalom” jellege, ideológiája, a Vichy-rendszerrel Franciaország politikai és gazdasági struktúrájára gyakorolt hatása vizsgálatának. Nem teszi ezt, mert bár H. Michel cikke elsőként próbálja a nemzeti forradalom és kollaboráció összefüggését egymással szoros kapcsolatban vizsgálni, végső soron arra a következtetésre jut, hogy „a nemzeti forradalom végeredményben arra volt hivatott, hogy végigjuttassa a kollaborációt”. „A nemzeti forradalom talán a legjobb illusztrációja Vichy nagy illúziójának. Azt a kevés hatalmat, amivel rendelkezett, Hitler politikai számításból hagyta meg neki. Nemzeti forradalom és kollaborációs politika a Vichy öltötte maszk két arca volt, mely hamar lehullott, hogy felfedje a valódi arcot: a győztestől való függést.”²³ Végső soron mindez kétségtelen, egy szempontból mégis egyoldalú. Úgy tűnik ugyanis, mintha a kollaboráció érdekében „találták volna fel” a nemzeti forradalmat, a kollaboráció önmagáért való cél lett volna. Míg a francia történészeknek ez a csoportja, cáfolva a Vichy-kormányt mind az önállóságát túlhangsúlyozó, mint a kollaborációt tagadó, a rendszer lényegét az attentisme politikában megjelölő nézeteket, rámutat a „Francia állam” Hitlernek való kiszolgáltatottságára — illetve — kisebb hangsúllyal ugyan — az országot az új rendbe beilleszteni kívánó aktív francia politikára, ugyanakkor némileg egyoldalúan csak a kollaborációt tünteti fel a rezsim „raison d'être”-jének.²⁴

A „nemzeti forradalom” megvalósítása, a Vichy-rendszer belpolitikája értékelése szempontjából a végeredmény mindkét csoportba tartozó szerzőnél hasonló. Az első kategóriába tartozókat a Nemzeti forradalom doktrínája, ideológiai és politikai előzményei érdeklik, a kollaborációval diszkreditált megvalósulás már nem. A második csoportba tartozók a Hitlerrel való függésre helyezik a hangsúlyt, s ezzel többé-kevésbé elintéztnek is tekintik a Vichy-rendszer szerepét, belpolitikai tevékenységét, mint a német érdekeket kiszolgáló intézkedések sorozatát.

*

Az általunk felvetett két probléma közül az első: Vichy-Franciaország Németországhoz való kapcsolatát, cselekvési szabadságának mértékét a francia történetírás ezen utóbbi áramlata jórészt tisztázta. A további kutatások, elemzések során — úgy vélem — e két kérdés együttes vizsgálata, belső erők és külső befolyás egymással kölcsönhatásban, valóságos súlyuknak megfelelő értékelése, a Vichy-rendszer jellegének összetettebb analizise lenne szükséges, s nem utolsó sorban a háborús vereség által hatalomra jutott politikai erők társadalmi bázisa alakulásának vizsgálata. E problémák többoldalú elemzése a Vichy-rendszer periodizációjának jobb kidolgozását is elősegítené. Végül választ várnánk arra a kérdésre, hogy mennyiben jelentett a „Francia Állam” a háború előtti társadalmi-politikai fejlődéshez képest folytonosságot, illetve megszakítotttságot, s milyen hatást gyakorolt Franciaország 1945 utáni fejlődésére, főként az állam és a nagyburzsoázia viszonyára, valamint a francia jobboldali gondolkodás és mozgalmak történetére.

Boros Zsuzsa

²³ H. Michel: i. m. 22. l.

²⁴ H. Michel: *La Révolution Nationale* és Vichy, Année 40, *La France sous l'occupation*.